

Aarde, water, lucht en vuur

Govert D. Geldof & Esther van Beurden
Tauw bv

Ooit beschouwde de mens zichzelf als klein onderdeelje in een grote, grillige, wereld. Deze wereld was één geheel, alles hing met alles samen. Het stellen van vragen over het hoe en waarom werd beschouwd als het tarten van de goden. En dat was gevaarlijk. De goden konden in hun woede bliksem droogtes, overstromingen, aardverschuivingen en orkanen veroorzaken. Acceptatie en hopen op betere tijden leek hierbij de beste houding.

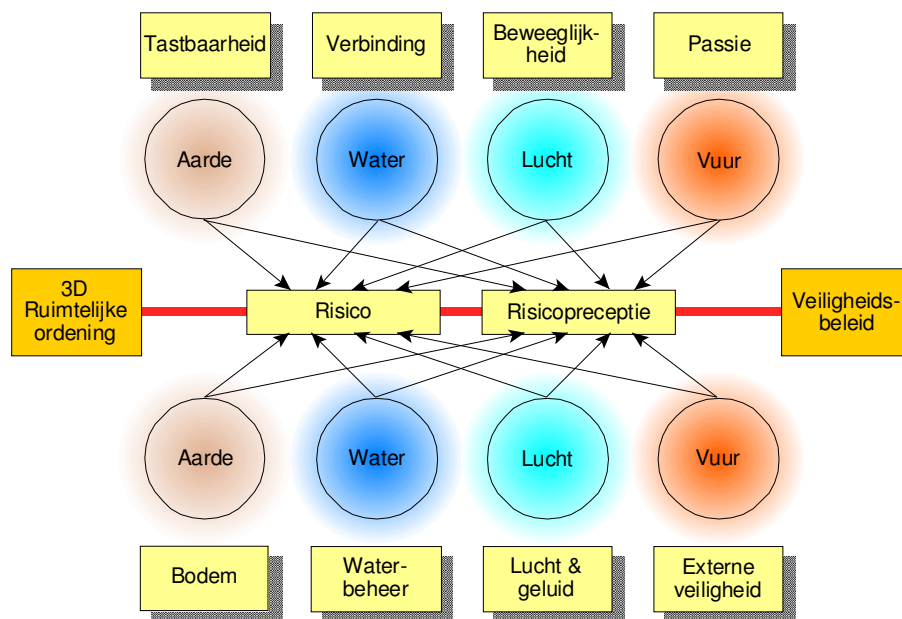
Tegen deze achtergrond is het enorm dapper geweest van de eerste Griekse filosofen om over mythologische angsten heen te stappen en de wereld op te delen in de vier basiselementen water, vuur, lucht en aarde. Thales van Milete, de oudst bekende Griekse filosoof, zag water als de oersubstantie waaruit de wereld is opgebouwd. "Water is het mooiste dat er is", schijnt hij gezegd te hebben, en inspireert daarmee nog steeds mensen uit de waterwereld. Anaximedes zag meer in lucht, terwijl Herakleitos het vuur als oersubstantie omarmde. De basiselementen waren in een kosmische strijd verwickeld, hetgeen een boeiend schouwspel opleverde.

De wereld anno 2003 is nog steeds één geheel, maar we hebben hem tot bijna in oneindig veel delen opgesplitst. Niemand heeft het totale overzicht; voor alles is een specialist. De goden hebben plaatsgemaakt voor het geloof in de beheersing en de maakbaarheid van de wereld om ons heen. We begrijpen veel kleine stukjes... dan begrijpen we toch ook het geheel? Daarmee hebben we veel bereikt – welvaart, gezondheid, luxe – doch ervaren nu in toenemende mate een gevoel van onmacht. Ondanks onze kennis zijn we niet in staat gebleken rampen als in Enschede en Volendam te voorkomen. De ontzetting is dan ook groot als ons rampen treffen die we niet hadden voorzien, doch wel verbonden zijn aan de "Risk Society" zoals Ulrich Beck die beschrijft. Ons geloof in de beheersbaarheid is gaan wankelen. We zien het geheel niet, omdat we kijken door de bril van het minuscule. Wie focust op plankton, ziet de walvis niet. We zijn doorgeschoten in het opsplitsen en indelen van structuren en processen. Dat heeft ons ver gebracht naar het kunnen sturen van de wereld om ons heen. Maar ook ver weg van het idee dat niet alles altijd beheersbaar is.

Reeds in de jaren '80 van de vorige eeuw is de roep om integratie ontstaan. "We moeten de dingen op integrale wijze benaderen, als een geheel", werd gezegd. Het geheel immers is meer dan de som der delen. En zo geschiedde. Velen gingen integreren, allen vanuit hun eigen vakgebied. Zo kregen we integraal waterbeheer, integraal verkeers- en vervoersbeleid en integrale gezondheidszorg. Ieder specialisme had z'n eigen integratie, waarbij het specialisme *de* centrale plek innam. Dit is een sub-systeem benadering. Nieuwe specialisten dienden zich aan, specialisten in integratie. Zij onderzochten hoe je koeien met paarden kon vergelijken. Vele opgesplitste delen werden optelbaar. Echter het geheel bleef in mist gehuld. In de optelsom van zekerheden bleef de onzekerheid van Enschede en Volendam diep verscholen.

Bouwstenen voor een nieuwe denkwijze worden aangereikt door de complexiteitswetenschap. Met behulp hiervan kunnen we complexe samenhangende processen beter begrijpen. Complexe processen vertonen namelijk niet-lineair gedrag. Kleine oorzaken kunnen grote gevolgen hebben en grote oorzaken kleine. Kennis over niet-lineair gedrag helpt ons in te zien waar huidige benaderingen voor integratie tekort schieten. Het goed omgaan met onze leefomgeving vraagt om een interactief proces waarbij opsplitsing en integratie, analyse en synthese elkaar afwisselen en versterken. Dit is complex. Echter, door via de bril van de complexiteitswetenschap te kijken, worden *patronen* van eenvoud zichtbaar. Als we ons verdiepen in deze patronen ontstaat het werkelijke, diepere, inzicht. Dan zien we opeens dat rampen als in Enschede en Volendam niet te voorkomen zijn.

De tijd is nu rijp om voor het omgevingsbeleid de samenhang in onze wereld terug te brengen, ten minste tot het niveau van de eerste Griekse filosofen, verrijkt met de kennis die we in ruim 2500 jaar hebben opgebouwd door dingen op te splitsen. We komen dan wederom terecht bij aarde, water, lucht en vuur. Aarde staat voor het streven naar een schone bodem, die we multifunctionele wijze kunnen gebruiken. Op de schone grond verbouwen we ons voedsel. Water staat voor drinkwaterbereiding en de strijd tegen verdroging, verontreiniging en overstroming. Zonder water is er geen leven. We willen de juiste hoeveelheid water van de juiste kwaliteit op het juiste moment op de juiste plaats. Lucht staat voor de strijd tegen stank en geluid. We willen frisse lucht en stilte. Geen verkeersoverlast. Vuur staat voor externe veiligheid. Graag willen we verblijven buiten de contouren van 10^{-6} . Naarstig gaan we op zoek naar de laatste stukjes schone grond met rust en frisse lucht, buiten het bereik van zee, rivier en exploderende bedrijvigheid. Maar die stukjes zijn schaars geworden. Ze zijn veelal bezet door natuur. De ruimtelijke ordening in Nederland zit in de knel.

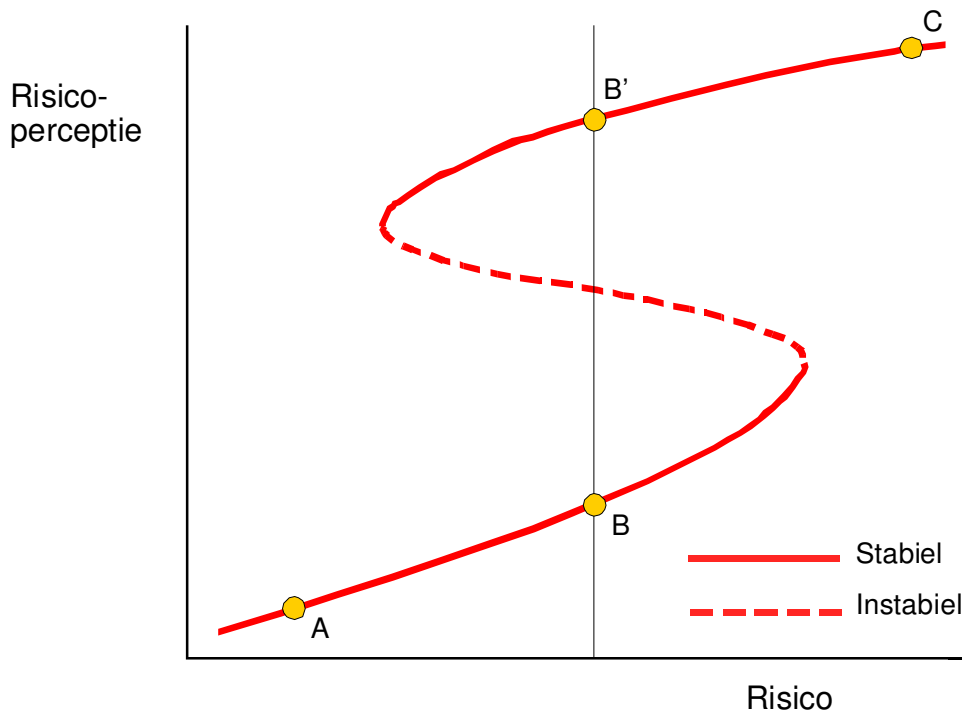
Figuur 1. De technische en sociale dimensies van water, vuur, lucht en aarde.

We gaan er vaak te gemakkelijk vanuit dat iets als risico een objectiveerbaar gegeven is. Maar het zijn niet de risico's zelf waar mensen zich druk over maken. Het is een bepaalde beleving of inschatting van deze risico's. Deze hangt af van onszelf en de wisselwerking met onze omgeving, in verleden, heden en toekomst. Wie in zijn jeugd de uiterwaarden onder water zag lopen, waakt er wel voor hier een huis te bouwen. Zijn het niet juist de mensen 'van buiten' die deze historie niet kennen die hier bouwen? En hoe vrijwillig wonen, werken en recreëren we in een gebied? Mensen wegen de nadelen van risico's af tegen en de voordelen van het verblijf in een gebied, nu en in de toekomst. De ene keer worden bij deze afweging risico's gebagatelliseerd, de andere keer aangedikt. Risico en risicoperceptie lopen daardoor vaak sterk uiteen.

Ook bij de wijze waarop mensen omgaan met risico's ontdekken we aarde, water, lucht en vuur. Aarde symboliseert het tastbare en daarmee ook de stabiliteit. Mensen onderbouwen hun beslissingen met beschikbare kennis, verkregen door specialistisch onderzoek. Water staat voor het vloeibare, de verbinding. De relativering van wat is en wat zou moeten zijn. Veel geslaagde integratieprocessen ontvouwen zich rond water. Lucht staat voor beweeglijkheid en flexibiliteit. Deze kunnen zich uiten als humor. Als we te zwaarmoedig insteken op het omgevingsbeleid,

blijven we hangen. Vuur symboliseert de passie, de dynamiek. Expressie van kracht en doelgerichtheid. Uit passie zoeken mensen zelfs risico's op. Op individueel niveau en in groepsprocessen is het juist de samenhang van deze vier elementen waardoor ruimte geschapen wordt. Het al dan niet kunnen creëren van deze ruimte is de kern voor geslaagde, complexe projecten.

Als we accepteren dat de samenhang tussen de elementen aarde, water, lucht en vuur complex is, als het gaat om het leren kennen van onze omgeving en de manier waarop daar in sociale processen mee wordt omgegaan, ontstaat letterlijk ruimte. Ruimte om vanuit deze samenhang op zoek te gaan naar patronen in onze fysieke omgeving waarbij de verschillende elementen weer verbinding krijgen. Maar ook ruimte om in de planprocessen die leiden tot de ontwikkeling van beleid en een verstandige implementatie daarvan.

Figuur 2. De niet-lineaire relatie tussen risico en risicoperceptie.

Een patroon in de relatie tussen risico en risicoperceptie, afkomstig uit de complexiteitswetenschap, is weergegeven in figuur 2. Bij hele lage risico's reageren mensen gelijk. Ze hebben een lage risicoperceptie. Ook bij grote risico's is er sprake van eenstemmigheid. Iedereen is zich bewust van de risico's en handelt ernaar. Echter, in het tussenliggende gebied bestaan vele mogelijkheden naast elkaar. Nabij het winterbed van een rivier wonen mensen die zich bewust zijn van de gevaren, maar er zijn ook mensen die zich even veilig wanen als boven op de Holterberg. Soms reageren mensen nuchter en ontkenkend als een bodem vervuild blijkt te zijn, soms is sprake van paniek bij veel minder ernstige verontreiniging. Plaatselijk willen mensen verhuizen omdat ze niet kunnen slapen van het geluid van een autosnelweg op één kilometer afstand, en plaatselijk willen mensen onder de aanlegroute van een luchthaven niet verhuizen, omdat ze aan hun plek gehecht zijn. Ze accepteren dan meer dan 55 dB(A).

Ten minste drie factoren dragen bij aan het bestaan van vele mogelijkheden naast elkaar in het middengebied. Ten eerste, de wijze waarop met risico's wordt omgegaan verschilt per individu. Wat voor iemand met een 'luchtige' inborst volstrekt acceptabel is kan door een ander als bijna levensbedreigend worden ervaren. Ten tweede, het hangt ook af van sociale processen. Vaak

sluimeren gevoelens van onveiligheid lange tijd alvorens deze doorbreken en als risicovol bestempeld worden. Daarvoor is het nodig dat een gerespecteerde en toonaangevende partij een bepaalde situatie of gebeurtenis als risicovol bestempelt. Neem bijvoorbeeld de chloortreinen die decennia lang dwars door Nederland rijden. Mede uit onwetendheid – gebrek aan aarde – is hier tot nu toe weinig ophef over geweest. Een derde factor betreft de aanwezigheid van alternatieven. Iemand die in Israël woont, loopt risico's bij het doen van boodschappen. Maar is er een alternatief?

Figuur 2 schetst de bewegingsruimte in ons veiligheidsbeleid. Door te kijken naar risico én risicoperceptie in samenhang ontstaan mogelijkheden via de ruimtelijke ordening risico en gedrag met elkaar in overeenstemming te brengen. Echter, de tendens gaat in de andere richting. Risico en gedrag groeien uit elkaar, hetgeen uiteindelijk resulteert in wat Hans Boutellier aanduidt als de bungee jump maatschappij. Mensen willen alles overal op elk moment kunnen en verwachten van de overheid dat ze daarbij zorgt voor veiligheid. Mensen willen de vrijheid van de vrije val, maar ook de zekerheid van het elastiek. De lucht ontsnapt en de roep om beheersing en controle zwelt aan. En als er iets gebeurt, dan initiëren we controle op controle.

Het omkeren van deze tendens en het bieden van ruimte aan de ruimtelijke ordening, begint met het beter begrijpen van niet-lineaire patronen en het in samenhang beschouwen van aarde, water, lucht en vuur. Dan wordt de wereld meer een geheel. Het stelt ons in staat te genieten van de schoonheid van complexiteit.

Echter, het omkeren van de tendens is makkelijker gezegd dan gedaan. De praktijk leert ook dat als integrale plannen worden gemaakt voor de verbetering van de leefomgeving, deze zelden daadwerkelijk worden uitgevoerd. Goede ideeën en voornemens blijven vaak hangen in de planfase. Tauw heeft de laatste jaren ervaring opgedaan met een benadering van complexe processen die we Interactieve Uitvoering zijn gaan noemen. Kenmerk van deze benadering dat een leerproces wordt ingericht rond de uitvoering van concrete projecten. Onzekerheden lossen zich op door dingen te doen en niet door oneindig lang te studeren. De complexiteit van het geheel laat zich uitsluitend benaderen vanuit de praktijk. Ervaringen maken duidelijk dat via Interactieve Uitvoering een tendens mogelijk is in de richting van wat Ulrich Beck aanduidt als de "Reflexive Society", een maatschappij waar mensen bewuste afwegingen maken van risico's en ruimte aanwezig is voor ontwikkeling. Aarde, water, lucht en vuur blijven daarbij de basiselementen.